

הכל מעלין לארץ ישראל | קי:

תוכן:	
א. מהלך הגמרא	ג. קיום מצוות
פתיחה	תשב"ץ
מעלה מיוחדת או דין רגיל	מהר"ם
תכלית העלייה	שני דינים במצוות הישיבה הארץ
ריטב"א – חיבת הארץ	ד. ישיבה וישוב הארץ
ב. כפייה מצד מעלה	רבינו חיים
שיטת רש"י	רמב"ן ורא"ש
מאירי	טור ורמב"ם
	סיכום

א. מהלך הגמרא

פתיחה

אומרת המשנה:

"הכל מעלין לא" ואין הכל מוציאין הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין אחד האנשים ואחד הנשים".

בגמרא מובאת תוספתא (כתובות יב, יב) שמבארת יותר את הדין:

"ת"ר הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה לעלות ואם לאו תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו לעלות ואם לאו יוציא ויתן כתובה. היא אומרת לצאת והוא אומר שלא לצאת, כופין אותה שלא לצאת ואם לאו תצא בלא כתובה. הוא אומר לצאת והיא אומרת שלא לצאת, כופין אותה שלא לצאת ואם לאו יוציא ויתן כתובה".

יש לברר האם דין זה של כפייה מיוחד לעלייה לא"י וירושלים, או שיהיה קיים בעוד דינים וכן יש לברר מה הסיבה והתכלית שבגללה כופין וע"פ זה האם יש מצבים מסוימים שבהם לא ינהג דין הכפייה. נראה שיש שלושה חלקים שבהם יכולים הראשונים לחלוק, וכך נוכל לעמוד על יסודות שיטתם בשאר המרכיבים של הדין: ייחודיות הדין, תכלית העלייה, ומניעה חיצונית שבגינה לא יחול הדין. לאחר שנראה את נקודות ההבדל בין השיטות, נוכל לעמוד על יסודות הסוגיה וע"פ זה להגדיר את השיטות השונות לגבי חובת העלייה לארץ ישראל.

מעלה מיוחדת או דין רגיל

במבט ראשוני נראה שיש כאן דין מיוחד, דווקא כאן אנחנו רואים שיש יכולת כפייה ע"י כל אדם, אע"פ שבעלמא אין דין כופין על המצוות אלא ע"י בי"ד, כפי שכתב הקצות (חו"מ ג, א) על הגמרא (כתובות פו). שאומרת: "במצוות עשה כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו". וכאן גם הבעל או האישה יכולים לכפות אחד את השני, וכן האדון את עבדו כפי שמבארת הגמרא

שלומדים מהריבוי 'הכל מעלין', ולשיטות מסוימות עבד כנעני את רבו (רש"י ותוס' בערכין ג:). יתר על כן, ודאי שיש חילוק בין הכפייה כאן לכפייה על שאר מצוות, שהרי בשאר מצוות הכפייה היא ע"מ שהאדם יקיים את המצווה, אך כאן כופים לעלות ע"מ שאדם אחר יוכל לממש את רצונו בעלייה לארץ. ויותר מדויק, מכריחים את האדם לא למנוע מחברו לקיים את דין העלייה.

אם כן ניתן לומר שאין הבדל בין הכפייה לעלייה לא"י לכפייה בשאר המקומות, שהרי במקום כזה לא דיברה הגמרא בכתובות שאמרה שכופים עד שתצא נפשו ורק ע"פ ב"ד, כאן ייתכן שכ"א יכול לכפות משום שנמנעת מהכופה האפשרות לבצע את העלייה רק בגלל המסרב לעלות, ואולי כל מקום שמישהו מונע מחברו לקיים מצווה אז תהיה אפשרות לכפות אותו, ע"מ שלא ימנע מחברו לקיים את המצווה. וא"כ אין בדין הכל מעלין מעלה מיוחדת בשונה משאר מצוות.

בכיוון אחר אפשר לומר שיש עוד הבדל בין דין כפייה כאן לשאר מקומות. בשאר מקומות האדם מחויב לקיים את המצווה כגון סוכה ולולב, אך כאן אם האדם נמצא בחו"ל וכעת אינו מקיים את המצווה, לא בהכרח שהוא מחויב להכניס את עצמו למצב שבו הוא יהיה בא"י, ואז ממילא יקיים את המצווה ויהיה אסור לו להיות בחו"ל. הגמרא לא אומרת שכופים את האדם ללכת למקום שבו יהיה לו לולב או סוכה, אין כפייה על הכשר מצווה ודווקא כאן גם על הדרך והתהליך לקיום המצווה אפשר לכפות. על דרך זאת אפשר לומר הבדל נוסף שיש בין הדין שלנו לשאר מקומות, שייתכן שכאן העלייה לא"י אינה מצווה אלא רק מעלה כפי שנוקטים חלק מהראשונים וע"פ הבנה זאת יש מיוחדות בעלייה לא"י, משהו שאין בשאר הדברים שיש בהם מעלה כגון דין 'ועשית הישר והטוב' שלא כופים עליו או שאר מכשירי מצווה, כמו ללכת למקום בו יהיה סוכה ולולב. אם כן אפשר להבין בשני כיוונים, או שיש בדין הכל מעלין מיוחדות וזאת משום שיש כפייה על הכשר מצווה או רק על מעלה של הימצאות בא"י, או שנאמר שאין כאן משהו שונה משאר מקומות וכ"מ שאדם מונע מחברו לקיים מצווה הרי הוא יכול לכופו שלא ימנע ממנו לעשותה.

תכלית העלייה

לכל אחת מהבנות אלו, בין אם נאמר שיש כאן דין מיוחד של כפייה ובין אם נאמר שהכפייה כאן אינה שונה משאר מקומות, צריך לבאר למה כופים, מהי התכלית של העלייה לא"י, האם לזכות למדרגה מסוימת שאמרו חז"ל כמו "כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה" (כתובות קי:), או ע"מ לקיים את מצוות ארץ ישראל². בדבר זה נראה שיש מחלוקת בין הראשונים, ומכאן אפשר גם להבין האם דין הכפייה מיוחד למקום זה או שהוא שווה לשאר מקומות. המשנה לא מחלקת בין עלייה לארץ ישראל לבין עלייה לירושלים ונראה שתכלית העלייה של שניהם היא מאותה סיבה. בירושלים אין מצוות ישוב הארץ יותר

¹ לשיטת רש"י רק שרבו רוצה למכור אותו יכול לכפות את רבו שימכרנו בא"י אך בזמן שהותו בחו"ל אינו יכול לכפות את רבו להעלותו, שלא כתוס'.

² גם כאן יש לברר, מה ההגדרה של מצוות ארץ ישראל, האם לקיים את המצוות התלויות בארץ או לקיים ישיבה ודירה דהיינו הימצאות גרידא בארץ ללא דאגה לפיתוח ולהרחבת היישוב במרחביה או שמא ליישב ולדאוג שלא תהיה שממה כלל אלא כל חלקיה יהיו מיושבים (עי' מ"ע ד' לרמב"ן).

משאר מקומות וא"כ תכלית העלייה לירושלים מצטמצמת לשני אפשרויות, או משום המעלה של הדירה בה כפי שאומר התוס' (ב"ב כא. ד"ה כי מציון):

"שהיה רואה קדושה גדולה וכוהנים עוסקים בעבודה היה מכוון ליבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה".

אפשרות אחרת היא ע"מ שיוכל לקיים את המצוות התלויות בירושלים כגון אכילת מע"ש וקרבתות, דבר שלא ניתן לעשות מחוץ לירושלים. כל אחת מהבנות אלו ביחס לירושלים מתאימה להבנה ביחס בין א"י לחו"ל. גם בא"י יש מעלה שאין בחו"ל כפי שאומרת הגמרא שהזכרנו לעיל, "לעולם ידור אדם בא"י... שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה", וכן לגבי המצוות התלויות בארץ, דבר הנוהג רק בא"י ולא בחו"ל. ע"פ זה, דין הכפייה הוא מיוחד דווקא לכאן ושונה משאר מקומות, לא מבעיני להבנה שאומרת שיש בירושלים ובא"י מעלה, לא מצינו שמשום מעלה וייחודיות כופים אדם לעשות מעשה, אלא גם להבנה שתכלית הכפייה היא קיום מצוות התלויות בארץ או בשהות בירושלים, הרי העלייה היא הכשר לשהייה בא"י ושם אפשר לקיים את המצוות. כל המגורים בארץ הם רק הכשר ע"מ שיוכל לקיים מצוות ואין בדירה עצמה מצווה, אם כן, העלייה היא מכשיר לדירה שהיא מכשיר למצוות התלויות בארץ, גם ע"פ הבנה זאת, כפייה על מכשיר למכשיר היא דבר חריג ושונה משאר מקומות.

אולם, מפשט הגמרא אין הכרח לחבר את דין הכפייה ליחס בין א"י לחו"ל ובין ירושלים לשאר א"י. הגמרא שמדברת על כפייה היא תוספתא בסוף המסכת (יב, יב) כפי שציטטנו לעיל, אך שם בשונה מהמשנה לא מוזכר כלל הדין של הכל מעלין לירושלים. אומרת התוספתא:

"הוא רוצה לבא לא"י והיא אינה רוצה כופין אותה לבא... הוא רוצה לצאת מא"י והיא אינה רוצה אין כופין אותה לצאת".

כל ההזכרה של כפייה מוזכרת רק לגבי א"י ולא לגבי ירושלים, זאת אחרי שבתחילת התוספתא נקטו לשון "מוציאין מעיר שרובה עכו"ם לעיר שרובה ישראל", ורק מתי שדיברו על עלייה לא"י נכנס המושג של כפייה, שהשלכה שלו היא שתצא ללא כתובה, על מעבר בין עיר שרובה גויים לעיר שרובה ישראל לא מצינו שיש כפייה שהיא עילה לגירושין ללא כתובה³. ע"פ זה, אפשר לבאר את דברי התוספתא המובאת בגמרא שדיברה רק על כפייה לעליה לא"י והמשנה שאמרה את דין 'הכל מעלין', לא דיברה במקום שהנכפה לא מוכן לעלות ומשום כך יש עילה לגירושין ומתחיל דיון על הכתובה, אלא המשנה דיברה רק על מקום ששניהם מעוניינים בהכרעה מה צריך לעשות ועל זה אומרים, הכל מעלין, כל אחד יכול לדרוש עלייה, לא"י או לירושלים אך אין סיבה מספקת ע"מ להפסידה כתובתה. אמנם, רש"י (ד"ה

³ אולם הח"מ (אה"ע ע"ה, י"ח) אומר שלא דווקא כאן תצא ללא כתובה אלא בכל מקום שיוכל להוליכה והיא אינה רוצה יכול להוציאה ללא כתובה וא"כ הכפייה כאן היא כי יש הגבלה מאחד מבני הזוג על השני ללכת למקום שמוותר לו ללכת אליו, ללא קשר לתכלית ולמטרה של ההליכה, גם אם תלוי בתנאי בעלמא כגון לחזור לעירו, וא"כ דין זה הוא מיוחד דווקא לגבי כתובה. אולם, מכך שנוהג גם בעבד נראה שיש כאן משהו שונה משאר כפיות שנאמרו לגבי כתובה שהרי למ"ד שהעבד כופה את אדונו לעלות כגון הרמב"ם והראב"ד (ע"פ הכ"מ עבדים ת, ט) ותוס' (ערכין ג: ד"ה לאתויי עבד ע"פ גירסת הח"נ) ואם לא ישחררו הרי דוחה העלייה מ"ע של 'לעולם בהם תעבודו' ולכן א"א לומר שיש כאן דין מיוחד בכתובה.

הכל מעלין) וכן הרמב"ם (אישות י"ג כ') לא הבינו שיש חילוק בין דברי התוספתא ולמדו את דין הכפייה גם על עלייה לירושלים.

ריטב"א - חיבת הארץ

הריטב"א כותב שאפילו לאחר החורבן נוהג הדין של הכל מעלין וזאת משום 'חיבת הארץ', אך מסייג זאת ע"פ מה ששמע מרבו שדווקא שיש שם ישוב א"י ואין בעלייה סכנה. מדברי הריטב"א אפשר לראות מספר נקודות. ראשית, הייתה לו ה"א שדין הכל מעלין ינהג דווקא בזמן הבית והוא צריך לאפוקי מהבנה זאת, ולכן אומר שעדיין נשארה מעלה של חיבת הארץ גם בזמן החורבן. אולי הו"א שלו הייתה שתכלית העלייה היא קיום המצוות התלויות בארץ ובירושלים וכעת שאין נוהגים, מצוות ירושלים כגון אכילת קרבנות ומע"ש כלל, וגם המצוות התלויות בארץ נוהגות רק מדרבנן וא"כ לא תהיה כלל יכולת כפייה בזה"ז, קמ"ל שגם בזה"ז דין זה נוהג.

אח"כ מביא שני מניעות שלכאורה שניהם נראות חיצוניות, אחת שיהיה ישוב ארץ ישראל ועוד שלא תהיה סכנה בעלייה. אם נבין ששני המניעות האלו הם חיצוניות, יעלה מדבריו שתכלית העלייה לארץ היא משום חיבתה, ורק שיש תנאים מסוימים אפשר לכפות ע"מ שיהיה אפשר לזכות במעלה זאת. אולם, מכך שכותב 'דווקא שיש שם ישוב ארץ ישראל', ולא כתב שיש ישוב בארץ שאז הייתה ההבנה שצריך שתהיה יכולת להתקיים או שאין לעלות אם יצטרך לדור בין הגויים, נראה שהבין שמטרת העלייה היא שיצליח לקיים ישוב או דירה בא"י. אם אין שם ישוב ואדם עולה יחידי אז לא יצליח ליישב ולגור שם וממילא אין את הקיום לתכלית של העלייה וממילא אינו יכול לכפות, הסיבה שיוכל לכפות לעלות בשביל ישוב הארץ היא משום חיבת הארץ. ע"פ זה הריטב"א מתייחס בדבריו לג' המרכיבים שאמרנו, 'מיוחדות', 'תכלית' ו'מניעה'. המיוחדות שגורמת לכך שתהיה יכולת לכפות היא משום חיבת הארץ, כל זאת ע"מ לקיים את התכלית, ישוב או ישיבת א"י, דבר שאין בשאר המצוות. ומסייג את דבריו ואומר שכל זה רק בזמן שאין סכנה כי אין יכולת כפייה להכניס מישוהו אחר למצב של סכנה ע"מ שהאדם יוכל לקיים מצווה מסוימת⁴.

ייתכן שיש אפשרות להסביר בריטב"א שמה שאומר שנוהג הדין בזה"ז הכוונה היא רק עלייה לא"י ולא עלייה לירושלים. הסברא לומר דבר זה היא שהריטב"א כתב שדווקא שיש שם ישוב א"י נוהג הדין, והרי הגבלה זאת לא שייכת כלל לגבי עלייה לירושלים. ובשלמא אם היה כותב ישוב בארץ, היה מובן שהכוונה למקום מגורים שיהיה אפשר להתקיים בו, אך כפי שאמרנו אינו מזכיר הגבלה טכנית אלא מהותית. אם כיוון זה נכון אז החילוק שיש בין זמן הבית לזה"ז הוא גודל המעלה שהייתה במגורים בא"י ובירושלים. דבר זה יתבאר ע"פ התוס' בב"ב שהזכרנו לעיל, "שהיה רואה קדושה גדולה וכוהנים עוסקים בעבודה", וכן מבואר למה היה צריך להדגיש שגם בזמן הזה נוהג הדין של העלייה לארץ, מאחר שלירושלים הוא התבטל. ובזמן הבית נהג דווקא בגלל המעלה שיש בירושלים ולא בגלל מצווה, אך לא"י נהג גם משום קיום מצוות א"י. לפי זה בשאר הדינים אין שינוי בין זמן הבית לזה"ז, אלא תמיד בזמן הבית היה קיום של

⁴ ומ"מ גם למי שאומר שאין יכולת לכפות בגלל סכנה או כל סיבה אחרת, אין זה אומר שאין על האדם חיוב או צורך לעלות אלא שאין הוא יכול להכניס מישוהו אחר נגד רצונו למצב זה.

ישוב הארץ, ואם הייתה סכנת דרכים לא היה דין זה נוהג כי א"א להכניס מישהו אחר לסכנה ע"מ שהאדם יוכל לקיים מצווה.

ב. כפייה מצד מעלה

רש"י

רש"י בוודאי לא הסביר כהבנתנו בריטב"א. לאורך כל הדרך רש"י תמיד מזכיר את א"י וירושלים כיחידה אחת שדינם שווה. יתרה מזאת, מתי שמבאר את המשנה אומר רש"י בתחילת דבריו (ד"ה הכל מעלין): "את כל ב"ב אדם כופה לעלות ולדור בירושלים", ומקשה התוי"ט למה נקט עלייה לירושלים ולא לא"י שהרי דין עלייה לא"י מוזכר קודם במשנה. ההון עשיר עונה שלרבותא נקטיה, שאפילו מא"י יכול לעלות לירושלים אע"פ שיש לו כבר את מעלת הארץ. א"כ יוצא ברש"י שהעלייה היא משום המעלה שיש בא"י ויותר מכך גדולה מעלת ירושלים.

החת"ס (י"ד ס' רלד ד"ה הנה כי כן) מביא אפשרות לחלק בין שני חלקי המשנה בכך שיש שני סוגי כפיות שונות, וא"כ יהיה גם מקום לחלק ולומר שהכפייה לא"י ולירושלים היא גם מתכלית אחרת. מעלה החת"ס אפשרות שבכפייה לא"י גם האישה והעבד מעלים את האדון ויתפרש 'הכל מעלין' שכל אחד יכול להעלות, אולם בעלייה לירושלים יתפרש 'הכל מעלין' את כולם אפשר להעלות, ומי עושה זאת, כותב רש"י, את כל בני ביתו אדם מעלה לירושלים, אך הם לא יכולים להכריח אותו לעלות מא"י לירושלים.

אמנם, החת"ס דוחה הבנה זאת ברש"י ואומר שא"א להעמידה, משום שגם בעלייה לארץ הפירוש הוא את הכל מעלין, ולרש"י העבד לא יכול להעלות את האדון גם לא"י, וכפי שמבאר על הגמרא (ד"ה לאתויי עבדים) 'היה לו עבד עברי ילך אחריו על כורחו', ואם העבד היה יכול לכפות את אדונו היה צריך לומר הפוך, ילך האדון אחרי העבד. גם בערכין שרש"י מסביר בשונה מכאן ואומר ש'לאתויי עבדים' מיירי בעבד כנעני, משמע שאין העבד יכול לכפות את האדון⁵: רש"י מפרש (ערכין ג: ד"ה לאתויי עבדים) שאם האדון רוצה למכור עבדו אזי יכול העבד לכפות שימכרהו בארץ ישראל, אבל בסתמא אם אינו עומד למכירה אין העבד יכול לכפות את האדון. הרי שגם במקום שאמרנו את הכל מעלין כתב רש"י שהאישה יכולה לכפות וא"כ ה"ה לירושלים, האישה כופה את בעלה.

אם אין חילוק בין א"י לירושלים, נראה שתכלית העלייה יכולה להיות או מצוות התלויות בארץ ובירושלים, או מעלה רוחנית הקיימת גם בזמן החורבן⁶ ולא מסיבתו של התוס' בב"ב. ברש"י לא מוכח אם דיבר על זמן הבית או על הזה"ז, והנפק"מ בין שני הבנות אלו: שאם החיוב לעלות הוא דווקא בזמן הבית, העלייה היא משום המצוות התלויות בארץ, ורק מתי שנוהגות מדאורייתא יכול לכוף. ואם נוהגת גם בזמן

⁵ דברי רש"י צריכים ביאור, למה נקט כאן עבד עברי ובערכין עבד כנעני, אולי למד זאת מכך שיש יתור פעמיים במשנה שממנו מרבים עבדים, 'הכל' לאתויי עבדים.

⁶ זו"ל החת"ס (שם ד"ה היוצא מדברינו): 'היוצא מדברינו דעכ"פ לכ"ע קדושת שניהם (ירושלים וא"י) קדושה עולמים מימות עולם עד סוף כל ימות עולם לא נשתנה ולא ישנתה אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר א"י וגם הרמב"ם דלא מנה למצות עשה ישיבת א"י...מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז.

הזה, העלייה היא משום מעלת א"י וירושלים. ומ"מ ודאי שאין כפייה בזה"ז משום קיום מצוות דרבנן שהרי בירושלים אין כלל מצוות, ומכך שלא מחלק כל מה שנוהג בא"י יש גם בירושלים. יהיה מקום לחלק בין עלייה לא"י לירושלים רק אם נאמר ששני חלקי המשנה עוסקים בכפייה שונה, לא"י משום מצוות ישוב הארץ או מצוות התלויות בה, ולירושלים משום מעלה. אך כל זמן שאין הכרח לומר זאת אין סיבה להידחק ולהסביר כך את המשנה, ולכן צריך לבאר ברש"י שדין הכפייה הוא מצד המעלה שיש, הן בא"י והן בירושלים. במי שלא חיבר את המשנה והברייתא כגון הריטב"א, יותר מסתדר לומר שיש חילוק בין העלייה לירושלים ששם אין כפייה, לבין עלייה לא"י. אך רש"י והרמב"ם שלא חילקו ביניהם, אין לומר שיש הבדל בתוך המשנה אם אין הכרח לכך.

מאירי

בדברי המאירי על הסוגיה יש להתבונן בשני נקודות, דין 'הכל מעלין' ומעלת 'כל הדר'. על דברי המשנה שאומרת הכל מעלין מפרש, שדיני כפייה לא"י מקבילים לדיני הכפייה לירושלים. ומוסיף שהאדון כופה אפילו עבד עברי לעלות, אך אפילו עבד עברי אינו כופה את רבו, ולגבי יציאה לחו"ל אפילו עבד כנעני כופה את רבו שלא להוציא, במקרה שברח העבד לא"י לא יכול האדון להוציא. אחר כל זה מוסיף וכותב שאין דבר שנתחדש במשנה והוא לא ביארו.

באגדה בהמשך הגמרא שאומרת: "לעולם ידור אדם בא"י, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה". מפרש המאירי שה"ה גם על הדר בבבל, ואיסור היציאה מא"י לשאר ארצות תקף גם לגבי יציאה מבבל כפי שאומרת הגמרא. ומבאר המאירי את עניין הישיבה בא"י ובבל שדינם שווה, משום שסתם א"י יש בה חכמה ויראת חטא וכל מקום שמצויים בו דברים אלו דינו כא"י⁷, אלא שסתם בגולה אין דברים אלו מצויים משום "צער גלגול סבל הצרות וההתייבשות מהם"⁸.

ויש לדון, האם שני נקודות אלו קשורות וטעם אחד להם, או שהמירא של כל הדר בא"י אינה שייכת לגבי דין הכל מעלין. היה נראה לכאורה לומר שהמאירי נוקט שהסיבה של העלייה לארץ היא משום שמצוי בארץ חכמה ויראת חטא, וא"כ מובן למה יש דין כפייה לירושלים כמו לא"י ואף יותר משאר א"י וכדברי התוס' בב"ב. אולם, אחרי שאמר על משנת 'הכל מעלין' שאין עוד דבר שנתחדש במשנה זו שלא ביארו, ועוד כתב שהסיבה של המעלה 'בכל הדר' היא ע"מ להשיג חכמה ויראת חטא, א"כ צריך להיות שדין העלייה לא"י יהיה גם לבבל, שהרי גם שם יש השגה של התכלית של העלייה לארץ, אלא ודאי מכך שלא הזכיר שנוהג גם לבבל אין דין העלייה לא"י משום מעלת כל הדר. אפשר לבאר בשיטתו שיש מעלות

⁷ הערת העורך (ע.מ.): עיין ברש"י (דברים יא, טז ד"ה וסרתם) שפירש: "וסרתם. לפרוש מן התורה, ומתוך כך 'ועבדתם אלהים אחרים', שכיון שאדם פורש מן התורה הולך ומדבק בעבודת אלילים, וכן דוד הוא אומר: כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו' (שמואל-א כו, יט.), ומי אמר לו כן, אלא כיון שאני מגורש מלעסוק בתורה, הריני קרוב לעבוד אלהים אחרים." הרי שפירש הפס' של דוד המלך לגבי הפורש מן התורה, אף שהגמ' דרשה זאת על א"י. אכן הדברים מתאימים לדברי רש"י בסוגייה (קיא. ד"ה כד): "כך אסור לצאת מבבל. לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד".

⁸ ויוצא שאם זה טעם העלייה לא"י אז יותר קל להשיג חכמה ויראת חטא בעיר שרובה גויים בא"י מאשר בעיר שרובה ישראל בחו"ל.

נוספות שא"י עולה בהם על בבל או שיאמר שיש מצווה לגור בא"י אך במעלה היא שווה לבבל. מתוך דבריו נראה שדין העלייה לא"י הוא משום מעלתה בגלל שמשווה את העלייה לירושלים לעלייה לא"י אולם בדקדוק בלשונו אין ההקבלה מוחלטת.

המאירי כותב שלגבי דין הכפייה ירושלים וא"י שוות. אך לא אמר זאת לגבי טעם הכפייה וייתכן לפרש בדבריו שיכפו על כל אחת מטעמיה, על א"י משום מצווה ועל ירושלים משום המעלה והקדושה. גם במאירי לא מבואר באופן חד משמעי האם הכפייה על העלייה לא"י, היא משום מצווה או מצד המעלה שלה, וא"כ יותר נראה לומר שהכפייה מצד המעלה ולא נידחק לחלק בין דין העלייה לירושלים לבין העלייה לא"י. ע"פ זה המאירי הבין שיש כאן דין מיוחד בדיני כפייה שקיימת גם על מעלה בלבד, ויש בהשתלשלות הסוגיה שני שלבים: תכלית העלייה היא מעלת א"י וכמ"ש הספרי (ראה י"ב כ"ט) "שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצוות שבתורה", ואין מצווה בישיבתה או יישובה של הארץ⁹ וכן אין חילוק בין טעם העלייה לא"י לבין טעם העלייה לירושלים. אולם, בדברי התוס' מוכרח החילוק בין העלייה לירושלים לבין העלייה לא"י וכפי שיתבאר לקמן.

ג. קיום מצוות

תשב"ץ

התשב"ץ (ח"ג תשובות קצח-רא) דן בענייני חיוב מצוות בא"י ובקדושת הארץ. אומר התשב"ץ (תשובה ר) שיש הקבלה בין עבר הירדן ליהודה וגליל דהיינו שאר א"י, לעניין יכולת כפייה לעלייה לארץ. ומחלק בין שני סוגי קדושות, שכינה ומצוות. לגבי השראת שכינה יש עדיפות ליהודה וגליל - עבר הירדן המערבי, וכן לגבי המעלות שהדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה ושרוי בלא עוון, והקבור בא"י כקבור תחת המזבח (כתובות קיא). וגם לעניין מי שלא זכה להיבנות שאין מניין שנות חו"ל עולה לו (יבמות סד), וכל מעלות אלו אינם נוהגות בעבר הירדן, רק לגבי טומאת ארץ העמים יש עדיפות לעבר הירדן על פני חו"ל ובזה שקול עבר הירדן כשאר א"י. אולם, חיוב המצוות התלויות בארץ נוהג גם שם ולכן יש יכולת כפייה לעלייה לעבר הירדן, וא"א לכפות משם ליהודה וגליל אע"פ שיש בהם תוספת קדושה.

יסוד הדין של כפייה על עלייה ע"פ התשב"ץ תלוי ביכולת לקיים את המצוות התלויות בארץ. לאחר שמבאר למה גם כיום שאין נוהגים המצוות התלויות בארץ מדאורייתא משום שקדושת עזרא בטלה (תשובה קצט), יש חילוק בין א"י לשאר חו"ל וכן גם יש הבדל בין א"י לסוריא. ניגש לבאר את החילוק שיש כיום בין ירושלים לשאר א"י. עומד התשב"ץ (תשובה רא) על ההבדל בין א"י לירושלים ואומר שחיוב המצוות בירושלים לא בטל משום שהוא תלוי בקדושה השנייה, קדושת השכינה. מכיוון שקדושת המצוות תלויה בקדושת השכינה והיא לא בטלה¹⁰, גם כיום נוהגים הדינים המיוחדים לירושלים המובאים

⁹ לכל הפחות אין ללמוד מסוגייתנו דין זה, ולא באנו לעמוד על גדרי המצווה בכללות אלא רק על מה ששייך לגמרא.

¹⁰ כמ"ש 'והשימותי את מקדשיכם, קדושתם אף כשהם שוממים' (מגילה כ"ח). וכן מובא במדרש 'בין חרב בין אינו חרב שכינה שם' (תנחומא שמות י').

בגמרא¹¹ (ב"ק פב: מגילה כו.), לעומת שאר א"י שאין קדושת המצוות תלויה בשכינה וראיה לכך שהרי נוהגים המצוות התלויות בארץ גם בעבר הירדן ושם אין שכינה נמצאת.

אם כן, שיטת התשב"ץ שבין א"י ובין ירושלים, יכולת הכפייה היא משום המצוות הנוהגת בה, בא"י נשאר דין זה מדרבנן כי עדיין יש עדיפות על פני שאר ארצות ובירושלים נוהגים דינים נוספים שאינם נוהגים בא"י ולכן אפשר לכפות לעלות גם לירושלים¹².

מהר"ם

דברי המהר"ם מובאים בהגהות אשר"י (כתובות פי"ג, ח) ובטור (אה"ע עה), בנוסף האשר"י מביא את דברי הירושלמי העומדים בסתירה לגמרא שלנו. הירושלמי (פרק בתרא דכתובות ה"א) אומר שרק האיש יכול לכפות את האישה לעלות ואין האישה יכולה לכפות את האיש וביציאה לחו"ל גם האיש לא יכול לכפות את האישה ובבבלי אמרנו שאחד האיש ואחד יכולים לכפות לעלות. אומר המהר"ם שיש חילוק בין הבבלי לירושלמי, הירושלמי מיירי בזה"ז שאין האישה יכולה לכפות והבבלי והמשנה שלנו בזמן הבית¹³. עדיין לא מבוואר, מה החילוק בסברה שיש בין זמן הבית לזה"ז. גם בלי ללכת בכיוונו של החת"ס שאומר שהקדושה נשארה לא רק בירושלים אלא גם בא"י, א"א לומר שההבדל בין זמן הבית לזה"ז תלוי ברמה של הקדושה כי האיש יכול לכפות לעלות לכל מקום, אפילו לירושלים. ואם הכפייה בזה"ז היא בגלל הקדושה אז ממ"נ, או שהאישה גם יכולה לכפות לעלות לכל מקום כי אין יתרון לאיש על פני האישה ברצון לתוספת קדושה, משא"כ בקיום מצוות, שדווקא בהם השיעבוד של האישה לבעלה פוטר אותה ממצוות מסוימות כגון כיבוד אב ואם (קידושין ל.) ואפשר לומר שה"ה לגבי מצוות א"י.

אם כן, יש לנו שתי אפשרויות להבנה של דין הכפייה בזמן הזה, או מצד המצוות התלויות בארץ או מצד מצוות ישוב הארץ, אם נלך בכיוון שהכפייה כיום היא בגלל המצוות התלויות בארץ¹⁴. לכן הבעל יכול לכפות גם היום לעלות ובזמן הבית הייתה יכולת כפייה בין לאיש בין לאישה בגלל הקדושה. הקושי בהסבר זה הוא שצריך לומר שאין קדושה לא בא"י ולא בירושלים, דאם היה באחד מהם הייתה האישה יכולה לכפות אליו וגם לתשב"ץ שאמר שאין קדושה בא"י, מ"מ הוכיח שבירושלים נשארה הקדושה גם בזה"ז ולא ראינו מישהו שחולק עליו. קושי נוסף שעולה בהסבר זה, אם הכפייה של הבעל היא משום קיום

¹¹ הסבר זה הוא מחודש ואינו מוזכר בטור ובשו"ע ולא מצינו שנוהגים דינים אלו גם בזה"ז.

¹² לכאורה החת"ס לא מסתדר עם התשב"ץ שהרי החת"ס אמר שגם קדושת הארץ נוהגת לעולמים ולא רק קדושת ירושלים כמ"ש בהערה לעיל ובשיטת התשב"ץ נראה שרק קדושת ירושלים קיימת, אלא שיש לחלק ולומר שבא"י קדושת המצוות בטלה וקדושת השכינה לא בטלה. החילוק בין ירושלים לא"י, בירושלים קדושת המצוות תלויה בהשראת שכינה ולכן נוהגות המצוות כיום אך בא"י אין קדושת המצוות תלויה בקדושת השכינה אל הם שני קדושות נפרדות, בעבר הירדן היה גם קדושת מצוות וכיום יש ביהודה וגליל קדושה של שכינה שלא הייתה כלל בעבר הירדן.

¹³ באשר"י מובא בדברי המהר"ם להפך, שהירושלמי בזמן הבית והבבלי בזה"ז אך בטור לא מובא כך וכן תמהה עליו התפארת שמואל, הקרבן נתנאל (אות מ) וכן בית הלוי (ח"ב ס"ג) גם מסבירים במהר"ם שבוזה"ז אין האישה יכולה לכפות ונימוק"י הגרי"ב והרי"א חבר משנים את הגירסא באשר"י.

¹⁴ ולגבי יכולת העלייה לירושלים יהיה אפשר להעמיד כמו התשב"ץ, שעדיין נוהגות שם המצוות התלויות בה.

מצוות אז צריך להסביר שגם היום נוהגות המצוות בירושלים כשיטת התשב"ץ ודבר זה הוא דוחק, אם המהר"ם לא אמר אותו בפירוש אין להעמיד שגם היום יש דינים הנוהגים בירושלים.

לכן יש ללכת בכיוון אחר, בזמן הבית הייתה יכולת הכפייה בגלל המצוות התלויות בארץ ובירושלים ואליהם גם האישה הייתה יכולה לכפות את הבעל, ולא הייתה כלל כפייה בגלל הקדושה¹⁵, וכיום נשאר רק החיוב על הבעל של מצוות ישוב הארץ דבר אשר האישה פטורה ממנו. הצד לומר שהאישה פטורה בישוב הארץ הוא אם נאמר שהישוב הוא חלק מהחיוב של כיבוש הארץ ואין דרך האישה לעשות מלחמה וכן נוקט הבית יצחק (שמעלקיס אה"ע סה, ד) ובית הלוי (ח"ב סי' נ).

אם כן העלנו שיש שני כיוונים במהר"ם, או שאין כיום קדושה בא"י ובירושלים ורק בזמן הבית הייתה יכולת כפייה לעלות מצד הקדושה ושללנו זאת מכוח התשב"ץ והחת"ס ונשארו רק עם ההבנה שבזה"ז יש יכולת כפייה רק לבעל בגלל מצוות ישוב א"י ובזמן הבית הייתה יכולת כפייה גם לאישה משום המצוות התלויות בארץ ובירושלים. אמנם, מתעורר קושי על הבנה זאת שהרי אמרנו שאין לאישה יכולת לכפות משום קיום המצוות, וא"כ מאי שנא מצוות התלויות בארץ מכיבוד אב ואם שהיא פטורה ממנו, לכן צריך להגיע להסברו של בית הלוי.

שני דינים במצוות הישיבה הארץ

הבית הלוי (ח"ב סי' נ) מבאר במהר"ם בכיוון מעט שונה ומעלה יסוד חדש. את המעלה של א"י מבאר בית הלוי כדבר הנובע משום המצוות התלויות בארץ, 'איכא מעלה בישיבתה משום קיום המצוות התלויות בה', ולא מתייחס לקדושה העצמית שיש לארץ ולירושלים. טענת האישה לעלות בגלל המצוות התלויות בארץ אינה שיש לה רצון לקיים מצווה מסוימת דא"כ אינה יכולה לחייב את הבעל לעלות שהרי רשות בעלה עליה אלא היא טוענת שעקב המעלה שיש למקיים את המצוות התלויות בארץ היא רוצה לעלות, למנוע ממנה את המעלה אין הבעל יכול, כל זה היה בזמן הבית. בזה"ז שמצוות התלויות בארץ בטלות ונוהגות רק מדרבנן יכולת הכפייה היא רק משום ישוב הארץ והאישה פטורה ממצווה את כמ"ש לעיל שאין דרכה לעשות מלחמה. לגבי היכולת כפייה לעלות גם בזה"ז לירושלים נשאר בית הלוי בצ"ע שהרי כעת טעם העלייה הוא לא בגלל קיום המצוות אלא בגלל ישוב הארץ ובה אין עדיפות לירושלים.

הדרישה (אה"ע עה, ג) הולך בכיוון דומה לבית הלוי. הטור מביא את דברי המהר"ם שהירושלמי מיירי בזה"ז ורק האיש יכול לכפות והבבלי בזמן הבית וגם האישה יכולה לכפות ומקשה עליו שאין סברה לחלק בין הזמנים ואם אין לאישה יכולת לכפות היום גם בזמן הבית לא הייתה לה יכולת כפייה. לפני שנכנס לדברי הטור, הדרישה מגיע ליישב את שיטת המהר"ם. אומר הדרישה שהסברה היא שגם בזמן הזה יש מצווה לעלות אך אינה כמו בזמן הבית ומדייק בלשון המהר"ם שאמר שבזמן הבית 'הוי מצווה טפיל לגור

¹⁵ כך החת"ס יצטרך לבאר את שיטת המהר"ם אחרי שאמר שלכו"ע קדושת ירושלים וא"י עומדת וקיימת גם בזה"ז.

בירושלים ובארץ¹⁶, ולשון מצווה טפי מתבאר רק אם נאמר שגם כיום יש מצווה אלא שאינה כמו שהייתה בזמן הבית. משום שהמצווה אינה כבזמן הבית אז רק האיש כופה ולא האישה כי כוחו יפה מכוחה.

דבריו של הדרישה צריכים ביאור, מה הכוונה שהיה שינוי במצווה שתלוי בזמן, אך אם נאמר כדברי בית הלוי יהיה מובן. השינוי בין ימי הבית לזה¹⁷ באופן תמיד יש מצווה מסוימת לגור בארץ ולא רק מעלה יהיה תלוי רק במצוות התלויות בארץ ובירושלים ובמצוות ישוב הארץ. במצוות התלויות בארץ גם האישה מחויבת אך אם נאמר כדברי בית הלוי והבית יצחק, שאין האישה מחויבת בכיבוש הארץ, הגדרת מצוות א"י לא תהיה מגורים שהרי האישה יכולה להיות מחויבת בהם, אלא כיבוש דהיינו מלחמה ואין דרכה של האישה לכבש ולכן בזמן הבית המצווה הייתה גדולה טפי מבוה"ז. בזמן הבית היה שני דברים שהתקיימו בישיבה בארץ, גם קיום המצוות והמעלה המגיעה מכוח זה וגם ישוב הארץ, בזמן הגלות נשאר רק החיוב ביישוב הארץ. אמנם, גם כאן נשאר עדיין קושי ביחס לירושלים, למה היום יש יכולת כפייה לבעל. היה אפשר לומר בשני כיוונים, העלייה היא משום המעלה שיש גם בזמן הגלות בירושלים או שנאמר שנשאר החיוב לקיום מצוות התלויות בירושלים וממילא יש גם מעלה במגורים בירושלים. אולם, מכיוון שהדרישה אמר שהשינוי הוא בכך שיש פחות מצווה א"א לומר שהעלייה היא משום המעלה שיש בירושלים, גם חילוק במצוות התלויות בירושלים שנוהגות בזמן הגלות לא מבאר שהרי א"כ גם האישה יכולה לכפות לעלות, משום כך נשאר בית הלוי בצ"ע על שיטת המהר"ם.

מ"מ עולה מדברי המהר"ם שאין סיבת הכפייה לעלייה לארץ משום המעלה שיש בארץ או המצוות התלויות בה משום החילוק שיש כיום בין כפיית האיש לאישה, אלא המצווה היא ישוב א"י והגדרתו המדויקת יכולה להיות כביבוש וישוב שמקורם הוא בדרך מלחמה ואין האישה מצווה בכך, או דירה בארץ בה גם האישה יכולה להיות מצווה אלא שמכיוון שרשות בעלה עליה פטורה ממנה כמו מצוות נוספות. כיוון זה שכיום נוהגת מצווה בא"י עולה משיטתם של ראשונים נוספים בסוגיה.

ד. ישיבה וישוב הארץ

רבינו חיים

כפי שאמרנו לעיל בסוף הביאור של שיטת המאירי, שמדבריו עולה שאין סיבה והכרח לחלק בין עלייה מא"י לירושלים, מדברי התוס' נראה אחרת. בתוס' (ד"ה הוא אומר) מובאות שני שיטות. התוס' עצמו אומר שאין נוהג דין המשנה שהכל מעלין בזמן הזה משום דאיכא סכנת דרכים. ומוסיף שהיה רבינו חיים אומר שעכשיו אין כלל ציווי לדור בארץ, משום שיש מצוות התלויות בארץ ועונשים שאין אנו יכולים להזהר ולעמוד עליהם¹⁷.

¹⁶ מובא בדרישה שמצווה לגור בירושלים מבא"י אלא שמוגה בו שאין גירסא זאת נכונה אלא היא ט"ס וצ"ל שמצווה טפי לגור בירושלים ובא"י.

¹⁷ יש לציין שעיקר דברי ר' חיים שנויים במחלוקת. לשיטת המהרי"ט (יו"ד ח"ב ס' כח) דבריו הם טעות סופר. אולם רבים הם המביאים את דבריו ומתייחסים אליו. המרדכי מביא את דברי ר' חיים אך אומר בשיטתו את הטעם של סכנת דרכים וכן בשו"ת מהרשד"ם (אה"ע קכ"ד) מביא את שיטתו כפי שמובאת במרדכי. אמנם, בשו"ת המהריב"ל (ח"ג, מ"א) מביא את דבריו כמו שכתובים בתוס' וכן הדרישה (אה"ע ע"ה ג') מביאם. מוסיף הדרישה ואומר שלא

לפני שניכנס לביאור דברי ר' חיים אנו רואים שהתוס' מגיע לבאר מדוע לא נוהג דין הכפייה בזה"ז משום מניעה חיצונית. כאשר אנו רואים שר' חיים אומר שלא נוהג דין העלייה ועכשיו אין האדם מצווה לגור בארץ אנו לומדים שמת' שדין המשנה היה תקף, כן היה ציווי לגור בארץ. כעת אין דין זה נוהג משום שאנחנו לא יכולים להיזהר בעונשים ולעמוד עליהם, אבל אילולא סיבה זאת היה דין המשנה נוהג, בין לתוס' בין לר' חיים.

אין הסבר מוכרח ביחס בין דברי התוס' לר' חיים האם הם חולקים או מסכימים, מוסיפים אחד על השני או מבארים כיוון אחר. היה אפשר לומר שהתוס' ור' חיים חולקים ולכן התוס' אומר טעם אחר ולא מסתדר עם הסברו של ר' חיים וא"כ שיטת התוס' תהיה שאין ציווי וחובה לדור בארץ, או מנגד שיש מצווה גם בזה"ז ולא חושש למניעה החיצונית של רבינו חיים - משום שאין יכולים להיזהר ולעמוד על המצוות, אלא חושש רק לסכנת דרכים.

בדרך אחרת יש לומר שלא נחלק על ר' חיים אלא מסביר שלכל הדעות, גם מי שיחלוק על ר' חיים לכל כיוון, או שתמיד לא היה מצווה או שגם כעת יש, מ"מ סכנת דרכים היא מניעה מספיק חזקה לבטל את דין הכפייה. גם בדברי רבינו חיים יש להתלבט האם מוסיף עוד טעם לביטול הדין, גם במקום שאין סכנת דרכים או שחולק וסובר שחשש לסכנת דרכים אינו מספיק ע"מ לבטל את המצווה של דירה בארץ ולכן מביא טעם אחר יותר חזק ע"מ לבאר למה כיום אין דין כפייה. בדברי התוס' לא ברור מאיזה טעם נוהגת הכפייה, האם מצד מצווה או מעלה אולם בשיטת ר' חיים הדברים יותר מבוארים.

כעת אין על האדם ציווי לדור בארץ כי א"א להיזהר ולעמוד על הדינים אך מבואר שמהות העלייה היא מסיבה אחרת ויש שני דברים שונים, ציווי לעלות ומצוות שבזמן הזה א"א להיזהר בהם. בגלל אותם מצוות מסוימות מתבטל החיוב לגור בארץ אך אילולא החשש מהיכשלות אז היה חיוב לגור בארץ. כעת מתעוררת שוב השאלה על היחס בין ירושלים לא"י, האם יש חיוב על כל ישראל לגור בירושלים, אחרי שהחיוב לעלות לארץ הוא ע"מ שיגורו שם כפי שאומר ר' חיים, מה שייך להקביל את דין העלייה בין א"י לירושלים. באמת, ר' חיים לא הזכיר כלל שהתבטל הציווי לגור בירושלים, אע"פ שלכאורה גם במצוות התלויות בירושלים יכולה להיות המניעה שיש במצוות התלויות בארץ.

כפי שאמרנו לעיל כל דברי התוס' מגיעים לעמוד על חיסרון טכני ולא מהותי למה כיום בפועל לא נוהג דין הכפייה. בין אם העלייה לירושלים הייתה מצד מעלה ובין אם מצד המצוות התלויות בה הרי יש חיסרון מהותי שאין יכולת לשנותו והוא לא ינהג עד ביאת המשיח ועל כך לא דיבר ר' חיים. רק במקום שלכאורה סיבת העלייה אליו לא השתנתה ועדיין צריכה להיות קיימת מבארים התוס' ור' חיים למה בזמנם אין כפייה לעלות לאותו מקום, לא"י שבה המצווה היא לדור והיה צריך לכפות לעלות גם בזמן הגלות אין היום את דין הכפייה משום החשש להיכשלות במצוות התלויות בארץ אך לירושלים שכל

נפסקו וכן מביא הפת"ש (אה"ע ע"ה סק"ו) בשם נתיבות המשפט וכתב ו'א"כ כל הזמנים שווים במצווה זו וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים שכתבו שכופים את האישה שתעלה עימו כפשטא דמתניתין'

העלייה אליה היא מצד המצוות התלויות בה או מצד מעלתה, גם ללא תוספת דבריו של ר' חיים היינו יודעים שאין דין כפייה בעלייה אליה.

רמב"ן

בדומה ליסוד העולה מר' חיים הולך הרמב"ן אע"פ שלמעשה הרמב"ן רחוק ממנו בפסיקתו לחלוטין. הרמב"ן (דברים ל"ג נ"ג) לומד מהפסוק: "והורשתם את הארץ וישבתם בה", שיש מ"ע בישוב הארץ ולומד מפסוק זה את הדין שלנו, הכל מעליו. גם הרמב"ן בהזכירו את הכפייה לעלייה לארץ אינו מזכיר כלל את הדין של הכפייה לירושלים, וצריך להסביר בו כמו הכיוון של ר' חיים, שיש טעם שונה לכל דין במשנה, הכפייה לא"י היא משום מצוות ישוב א"י והעלייה לירושלים היא מצד המעלה¹⁸.

יש להעיר שקיים הבדל בין הרמב"ן לר' חיים בהגדרה המדויקת של מצוות ישוב הארץ. הרמב"ן הולך בכיוון שהמצווה היא ישוב הארץ, פיתוח הקרקע ושליטה עליה וכן מבאר בדבריו בהשגות על סה"מ לרמב"ם (מ"ע ד) אך ר' חיים הבין שהמצווה היא הדירה בא"י כפי שאמר שעכשיו אינו מצווה לדור בארץ וכמובן שזה מרכז ההבדל ביניהם, האם כיום יש מצוות לגור בארץ או לא.

הרא"ש גם הוא הולך כשיטת הרמב"ן בתוספותיו (כתובות קי: ד"ה הוא אומר). מקשה הרא"ש על הגמרא למה צריך לומר שא"ל לכפות את האישה לצאת לחו"ל, הרי אפילו מיהודה לגליל בתוך א"י אסור לכפות להוציא כ"ש שאין כפייה להוציא לחו"ל. ומבאר הרא"ש שהרבותא של הברייתא שאמרה דין זה, היא לבן חו"ל שנשא אישה בארץ שבכחאי גוונא כופה להוציאה, כאן משום 'יישובה של א"י' אינו יכול לכופה. בדקדוק בלשונו רואים שלא נקט משום דירתה של א"י אלא משום יישובה, משמע שההגדרה של המצווה היא יישוב ולא דירה ובוודאי שלא נוהג דין זה משום מעלה, שהרי היה נוקט משום מעלתה של א"י או משום המצוות המצויות בה וכיוצ"ב. גם הדרישה הבין ברא"ש שיש מצווה ולא רק מעלה וע"פ דבריו המצווה תהיה ישוב הארץ ולא הדירה.

טור ורמב"ם

הטור מקשה על דברי המהר"ם שמחלק בין זמן הבית לזמן הזה ואומר על דבריו:

"ואין תירוץ זה מספיק דאי איירי בזה"ז למה כופין אותה אלא נראה שאין חילוק בין בזה"ז לזמן הבית כסתמא דמתניתין".

מבאר הדרישה את דבריו ואומר שמה שאמר שבזמן הזה אין כופין את האישה זה רק לשיטת המהר"ם, שכך היה צריך להיות ע"פ סברתו אך למסקנה נוקט שאין חילוק בין הזה"ז לזמן הבית.

ביאור המחלוקת של הטור עם המהר"ם ע"פ הדרישה, יהיה האם נוצר שינוי במצווה בין זמן הבית לזמן הזה. המהר"ם סבר שהמצווה הייתה יותר גדולה דהיינו שהייתה הכפייה גם משום קיום המצוות, כיום נשאר רק ישוב א"י ובו אין האישה מצווה, אולם הטור הבין שאין כל שינוי בין הזה"ז לזמן הבית והמצווה

¹⁸ מצד המעלה היינו גם אם נאמר שיש מצוות התלויות בירושלים שנוהגות בזה"ז כדברי התשב"ץ אע"פ שזה חידוש. מ"מ קיום מצוות אינו ההסבר לכפייה לעלייה לא"י וע"פ דברי בית הלוי שאין לאישה יכולת לכפות על מצוות אלא רק על המעלה הנגרמת מקיום המצוות הכל אחד, קיום מצוות ומעלת הדירה בירושלים.

נשארה כמות שהייתה. אם כן, למה האישה יכולה לכפות אחרי שאמרנו שאין לאישה חיוב בשוב הארץ. אפשרות אחת לומר שהוא חולק על כך וסובר שיש חיוב או לכל הפחות היכולת שלה לקיים זאת אע"פ שאינה מצווה, מ"מ יש לה רשות לכפות את בעלה ע"מ לקיים ישוב הארץ. או שנאמר שאין הכפייה של האישה משום ישוב הארץ אלא רק משום דירת הארץ, ובוה גם היא יכולה להיות מחויבת כי לא תלוי בכך שאין דרכה של האישה לכבש, מ"מ לבאר בשיטת הדרישה שהכפייה היא משום המצוות התלויות בארץ שנוהגות גם היום וגם בזמן הבית א"א כי היום נוהגות רק מדרבנן והדרישה אמר שלא נוצר כלל שינוי בדין בין זמן הבית לזמן הזה. אמנם, אין הכיוון של הדרישה מחויב ואפשר לבאר בטור שהעלייה היא משום מעלה או מצוות התלויות בארץ הנוהגות מדרבנן ולא משום מצווה ממש ואין בכך שינוי בין זמן הבית לזה"ז, כמו שביארנו ברש"י ובמאירי.

הרמב"ם (עבדים¹⁹ ח, ט) גם הוא לא מחלק בזמנים ואומר: "ודין זה נוהג בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים". השו"מ (מהדר"ק ח"א סי' קנ"א ד"ה עוד) מבאר ברמב"ם שנוהג דין זה משום שלא בעיני מומחין²⁰, אך עדיין לא מסביר בביאור את הלשון 'שהארץ ביד גויים'. הוספה זאת אינה יכולה להשליך על הדין אם טעמו הוא מצד מצוות התלויות בארץ, שהרי אינם תלויים בשלטון אלא האם רוב ישראל נמצאים על אדמתם. רק לגבי המעלה או קיום המצווה היה מקום לחלק, ולכן צריך הרמב"ם להדגיש שגם שהארץ ביד גויים נוהג דין זה, א"כ ההבנות המתאפשרות בו הם פתוחות ולא מוחלטות, או משום המעלה או משום ישוב הארץ. בהלכות עבדים שאומר הרמב"ם שדין זה נוהג גם שהארץ ביד גויים, הוא דיבר רק לגבי עלייה לא"י ולא לירושלים כמו שאמר לגבי כפיית האישה. גם אם נאמר שמה שכתב שנוהג בכל זמן אינו דווקא בעבדים אלא גם בנשים, מ"מ יש מקום לומר שהכפייה נאמרה דווקא על עלייה לא"י ולא לירושלים. גם בשו"ת הרמב"ם (תשובה ס"ג) שאומר שה"ה לגבי אישה גם בזמן הזה, אין הוא מדבר על עלייה לירושלים אלא רק לא"י ודבר זה מסייע לכך שלא נקט בעבדים שיש כפייה לירושלים. היה אפשר לדחות ולומר שדין הכפייה נוהג גם לירושלים בכל זמן, אלא שבעבדים אינו נוהג משום סברת התוס' (כתובות קי: ד"ה ואין הכל) שאין אנו רוצים שירבו עבדים בירושלים. אולם, אם כך היה צריך להזכיר בעבדים את הכפייה לעלייה לא"י וגם לגבי אישה את דין הכפייה בין לירושלים ובין לא"י, נשים א"א ללמוד מעבדים כי הם משועבדים לאדון ורק אחרי ריבוי המשנה למדנו אותם אבל בסתמא לא היינו יודעים שיש להם יכולת כפייה כפי שרש"י מעמיד דווקא בעבד עברי ולא כנעני. וכן לא היינו לומדים נשים מעבדים כי בעבדים נאמרה כפייה רק לא"י ולא לירושלים, מכך שלא נקט גם בנשים נראה שאין הכפייה נוהגת בזה"ז אלא רק לא"י ומשום מצוות יישובה דאל"כ למה לא נוהגת העלייה לירושלים שיש בה שכינה בכל זמן. הרשב"ש (תשובה א) דן בדברי הרמב"ם ומסיק שיש מצווה בדירת הארץ מדרבנן אך לא מזכיר כלל את הישיבה בירושלים וגם זה סיוע לכך שהרמב"ם סובר שיש מצווה לכל הפחות לא"י ואם נוהגת היום עלייה לירושלים תהיה מצד המעלה ויהיה חילוק בין עלייה לארץ לבין ירושלים, לארץ משום מצווה ולירושלים

¹⁹ הרמב"ם מביא דין זה בהלכות עבדים ולא בהלכות נשים והיה מקום לומר שהוא מחלק ביניהם אלא שבתשובה ס"ה הוא מביא דין זה לגבי אישה וכן נוקט בשיטתו הרדב"ז והשואל ומישב (מהדר"ק ח"א סי' קנ"א ד"ה עוד).

²⁰ והבין שמייירי בעבד כנעני שלא צריך מומחה ע"מ לשחררו.

משום מעלה או שכלל לא תנהג כפייה לעלות לירושלים בזמן הזה מאחר שרק הקדושה שיש בזמן הבית מאפשרת כפייה לעלות.

סיכום

המשנה אומרת שיש דין כפייה על עלייה לארץ ישראל ולירושלים, יש שתי אפשרויות שאפשר לומר: שיש כאן דין מיוחד או שדין הכפייה כאן הוא רגיל על כל מקום שמישהו מונע מחברו לקיים מצווה, ע"מ לעמוד על דבר זה צריך לבאר מהי תכלית הכפייה ואמרנו שיש ג' אפשרויות: או מצד המעלה כפי שנוקט רש"י, וכך גם מסתבר להסביר במאירי ע"מ לא לדחוק ולחלק ללא סיבה בין שני דיני המשנה, הכפייה לעלייה לירושלים ועלייה לא"י, או מצד המצוות התלויות בארץ. וכן נוקט התשב"ץ כדעת יחיד שגם היום נוהגות המצוות התלויות בירושלים ואופן נוסף שהבינו הראשונים הוא מצד מצוות א"י. בתוך שיטה זאת ראינו שני כיוונים, לשיטת ר' חיים המצווה היא דירת הארץ ולשיטת הרמב"ן והתורא"ש המצווה היא ישוב הארץ. נקודה נוספת שעסקנו בה היא האם יש הבדל בתכלית של הכפייה בין א"י לירושלים. מי שאומר שהכפייה לא"י היא מצד המצווה דהיינו הרמב"ן הרא"ש ור' חיים יאמר שיש חילוק בטעם בין א"י לירושלים. בכיוון זה ביארנו את הריטב"א, וכן הדרישה מדקדק במהר"ם שנקט לשון מצווה, אלא שבביאור שיטתו נשאר בית הלוי בצ"ע, ומוסיף הדרישה שכך נראה גם מהטור והרא"ש בהלכות. ברש"י אין לחלק בין טעם העלייה לא"י לבין ירושלים וכן במאירי שהולך בשיטתו. התשב"ץ שנקט שהכפייה היא מצד המצוות הנוהגות בארץ ובירושלים יאמר כרש"י שאין חילוק בטעם העלייה בין א"י לירושלים. לגבי מיוחדות הדין ביחס לשאר מצוות: רש"י והמאירי שנקטו שדין הכפייה מצד מעלה, ודאי הבינו שיש כאן דין מיוחד שאין בשאר מקומות. וכן התשב"ץ שאומר שהתכלית היא מצוות התלויות בארץ. לשיטתו הדירה בארץ היא רק מכשיר לקיום המצוות, וא"כ גם הוא יסבור שיש כאן דין מיוחד שכופים על קיום מכשיר מצווה. בראשונים שנקטו שתכלית העלייה היא קיום מצוות א"י, אפשר לבאר שאין כאן דין מיוחד אלא יהיה דין כפייה על כל מקום שאחד מונע מחברו לקיים מצווה, אך אין זה מחויב כפי שביארנו בריטב"א שהכפייה היא משום מצווה והמיוחדות היא משום חיבת הארץ.

בשיטת הטור אמרנו שהדרישה נוקט שיש מצווה במגורים בא"י, או מצד ישוב או מצד דירה אך בטור לא מוכרח דבר זה ואפשר לפרשו באופנים אחרים. המהר"ם נוקט שבזמן הזה אין האישה יכולה לכפות את בעלה. זאת משום שהבין שיש שינוי בגודל המצווה מזמן הבית, שבעבר היו נוהגות גם המצוות התלויות בארץ וכיום יש רק מצוות א"י, ואין האישה כופה: או משום שהמצווה היא ישוב ואין דרכה לכבש כדברי הבית יצחק ובית הלוי, או משום שאין היא מצווה בדירה משום שרשות בעלה עליה.

הרמב"ם כתב באופן שונה בין הלכות נשים להלכות עבדים, ולמסקנה יצא בשיטתו שסובר שהאישה כופה לעלייה לא"י מצד מצווה, ולירושלים מצד מעלה, ולא מוחלט האם תנהג היום כפייה ע"י האישה לירושלים או רק לא"י.